

Hasan Džilo

Neke postavke Ibn Sine i Mulla Sadre Širazija o jednoznačnom i višeznačnom poimanju bitka

UDK 1-Ibn Sina
1-AI- Shirazi

Sažetak

Islamski filozofi pokazali su veliki interes za metafizičko nasljeđe, a naročito za razumijevanje bitka i njegovih polova. To obuhvata, naprimjer, analogni bitak, jednostavni bitak, gradirani bitak, istoznačni bitak, odraženi ili manifestni bitak, nužni i mogući bitak, nemogući bitak, diskontinuirani bitak... Potom su se duboko posvetili razlikovanju esencije i egzistencije, potencijalnosti i stvarnosti, općeg i pojedinačnog. Analiza različitog tretiranja ovih pitanja u islamskoj filozofiji pokazuje da korijeni savremenog razumijevanja bitka i egzistencije ne dosežu do skolastičke filozofije u njenoj srednjoj fazi (Thomasa Aquinosa ili kasnije do Franciska Suareza i Christiana Wolffa), kao što su skloni tvrditi mnogi istraživači, već mnogo ranije. Međutim, mi ćemo se ovdje zadržati na nekim naznakama Ibn Sine i Mulla Sadre Širazija o jednoznačnom (univoknom) i višeznačnom (ekvivoknom) značenju pojma bitka upravo da bismo potvrdili spomenutu tezu.

Gljučne riječi: bitak, univokni bitak, ekvivokni bitak, Ibn Sina, Mulla Sadra

Uvod

Islamski filozofi pokazali su veliki interes za metafizičko nasljeđe, a naročito za razumijevanje bitka i njegovih polova. To obuhvata, naprimjer, analogni bitak, jednostavni bitak, gradirani bitak, istoznačni bitak, odraženi ili manifestni bitak, nužni i mogući bitak, nemogući bitak, diskontinuirani bitak... Potom su se duboko posvetili razlikovanju esencije i egzistencije, potencijalnosti i stvarnosti, općeg i pojedinačnog. Analiza različitog tretiranja ovih pitanja u islamskoj filozofiji pokazuje da korišteni savremenog razumijevanja bitka i egzistencije ne dosežu do skolastičke filozofije u njenoj srednjoj fazi (Thomasa Aquinosa ili kasnije do Franciska Suareza i Christiana Wolffa), kao što su skloni tvrditi mnogi istraživači, već mnogo ranije. Međutim, mi ćemo se ovdje zadržati na nekim naznakama Ibn Sine i Mulla Sadre Širazija o jednoznačnom (univoknom) i višeznačnom (ekvivoknom) značenju pojma bitka upravo da bismo potvrdili spomenutu tezu.

Iako su islamski filozofi naslijedili problem bitka od grčkih filozofa, oni se nisu zadovoljili s onim što su naslijedili nego su produbljivali i preformulirali njegova značenja u svjetlu određenih kur'anskih pogleda i njihove razrade unutar islamske teologije. Upotrebljavajući iste pojmove kao i u grčkoj filozofiji, islamski filozofi davali su im značenja koja su se od prvobitnih značenja razlikovala do neporedivosti. Najbolji primjer takvog odnosa jeste produbljivanje pojma *vudžud* (bitka) kao jednostavnog, obuhvatnog, nedjeljivog, koji će ponuditi izglednu budućnost metafizici, te i razliku koju će islamski filozofi ocrtati između biti i bitka (*mabijja* i *vudžud*). Ustvari, načetu raspravu o pojmu bitka, koja se rastegnula od Parmenida do Aristotela, islamski su filozofi proširili, podižući pojam *vudžuda* (bitka) na nivo filozofske refleksije i predstavljat će, čitavim tokom islamske filozofske tradicije, glavno područje rasprave, a naročito kod Ibn Sine i Mulla Sadre Širazija i njihovih podržavatelja.

Vudžud – središnji pojam rasprave kod Ibn Sine i Mulla Sadre Širazija

Kada je riječ o bitku Boga i bitku stvorenja, Islamski filozofi, a naročito oni u postavicienijanskom periodu, kaonaprimjer, Mulla Sadra Širazi, govore najprije, o jednoznačnom ili univoknom bivstvovanju. Oni, pri tome, uveliko produbljuju Ibn Sinino poimanje bitka. Rasprava o bitku, dakle, usmjerena je apstrakciji ovog pojma. Kad se spomene univokno bivstvovanje, to podrazumijeva da se taj pojam primjenjuje s jednim značenjem. To se značenje postiže samo apstrahiranjem pojma bivstvovanja, kada se ovaj pojam primjenjuje na sve stvari, na sve ono za što se može kazati da jeste, da egzistira.¹

Ako se ne primijeni postupak o jednoznačnosti koncepta bitka, onda to podrazumijeva da svakom egzistentu pripada poseban koncept koji bi se razlikovao od koncepta bitka kojise odnosi na neki drugi egzistent. Mulla Sadra je smatrao da je sud o jednoznačnosti bitka aksiom ili očigledna istina. “Bit koncepta bitka zajednička je među bitima i to je gotovo aksiom”, veli on. Oni koji zastupaju mišljenje da je “bitak zajednički verbalnim ili homonimnim sudjelovanjem prave krupnu grešku u smislu da je bitak u svakoj biti ono što je predciranano u smislu same te biti”.² Univokno bivstvovanje, dakle, tiče se onih stvari koma su ime i odgovarajuća definicija zajedničke, nasuprot ekvivoknom, koje podrazumijeva stvari o kojima je zajedničko ime, ali su im definicije različite.³ Dakle, radi se o načetoj raspravi o univoknom i ekvivoknom značenju bitka u Aristotelovoj metafizici.

Ibn Sina se zadržao na Aristotelovom “biće kao biće” više nego bilo koji drugi filozof prije njega. On je imao u vidu da je predmet metafizike “biće kao biće” apstraktni pojam koji pretpostavlja samu ontologiju (kao nauku o biću) u pravom smislu riječi. Drugi filozofi prije njega svodili su “biće kao biće” na supstanciju, entitet Boga. Čak je i Aristotel napustio ono “biće

¹ Avicena, *Metafizika*, Zagreb, Demetra, 2011, str. 10.

² Muhammed Husein Tabatabai, *Nihaja al-Hikma*, Qom, 1404. (po H.), str. 8.

³ Aristotel u posljednjim poglavljima svoje *Metafizike* daje definicije

o pojmovima univokno, ekvivokno i analogno koji se u historiji metafizičke tradicije produbljuju na jedan specifičan način, a naročito kod Ibn Sine i Mulla Sadre Širazija. Vidi: Aristotel, *Metafizika*, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1985.

kao biće” i prešao na “bića kao bića”, na promišljanje principa bića, a ne i na samo biće u hajdegerovskom smislu. Ibn Sina je govorio da se za sve može kazati “biće kao biće”. Međutim, ovdje se ne radi o nekakvom lancu egzistenata ili bića koja nisu povezana aktom bivstvovanja ili bivstvovodavnim odnosom, kakav je slučaj kod Aristotela.

Evo detaljnije razrade ovog značenja bitka. Objekte ili entitete, bilo da su ovi međusobno slični ili različiti, povezuje jedan središnji pojam, a to je *vudžud*, kojim su oni, ustvari, obuhvaćeni. Ili, dva objekta ne uspoređuju se na osnovu njihove diferencije već na osnovu njihova sudjelovanja ili participiranja ubitku. Postojeći objekt, naprimjer, ne može se uporediti s nepostojećim objektom, zato što je postojanju suprotstavljeno nepostojanje. Dakle, bivstvovanje ili postojanje ono je koje pokriva sva bića ili egzistente. Ibn Sina i Mulla Sadra upotrebljavali su ovaj pojam u istom značenju u pogledu Boga i stvorenja (egzistenata), da bivstvovanje koje dolazi od Boga jednostavno povezuje sve egzistente, da su oni obuhvaćeni bivstvovanjem, da Bog postoji i da svijet postoji, ali s tom razlikom što se Bog u hijerarhiji bića razlikuje od ostalih bića po modusu bivstvovanja, po nužnosti bivstvovanja po sebi, koju ne primjećujemo kod egzistenata ili bića u svijetu. Ovdje se apsolutnost bivstvovanja jedino može primijeniti na Boga i zato je *vudžud* drugo ime Boga. Međutim, analiza započinje o bivstvovanju kao jednoznačnom pojmu, ali se ne završava jednoznačnošću pojma budući da se uvodi metafizika stupnjevitog karaktera bitka ili, pak, uvodi se polarizacija bitka. I još. Govori se o analognom bitku i ekvivoknom bitku. Ili, kad kažemo, naprimjer, nužni bitak i mogući bitak, onda bivstvovanje jednoznačno pripada Bogu i svijetu, oni su suprotstavljeni ništavilu, ali na različite načine. Kad se kaže Bog jeste i čovjek jeste, onda ono “jeste” je jednoznačno. Ako Bog ne postoji kao što postoji čovjek, onda se ne može ustvrditi da čovjek uopće ne postoji. Ne može se govoriti o bivstvovanju Boga bez bivstvovanja svijeta. Zato je ovdje centralni pojam bivstvovanje ili bitak i samo pomoću tog pojma Ibn Sina i Mulla

Sadra dokazuju Božiju transcendenciju. Zajedničko je i jednom i drugom filozofu to što imaju u vidu kontinuitet bitka i da se ne radi o diskontinuitetu bitaka ili akata egzistencije, a time i samog bitka.

Da bi što dublje apstrahirao ovaj pojam, Mulla Sadra ocrta njegovu razliku od općeg pojma ili univerzalije. Univerzalni pojam rasteže se u svojoj općosti da bi obuhvatio sve jedinice koje potpadaju pod njega, dok se bitak ne rasteže, već on, kao takav, transcendiraju i samo to rastezanje, jer se, jednostavno, ne poistovjećuje ni sa čim, tako da je bitak ono po čemu jesu stvari to što jesu, i u isto vrijeme transcendiraju sve stvari, ne bivajući nešto objektivno, ograničeno, pojašnjivo ili definirljivo, jer nema ništa očiglednije i općenitije od njega⁴

Međutim, ono što ne treba smetnuti s uma jeste činjenica da se u dokazivanju Božije egzistencije mora započeti od nečega. Najprikladnije je, po Ibn Sini, započeti od bivstvovanja, s čime se najprije susrećemo, tako da se ne može krenuti od pustoši ili nebivstvovanja. Zato on i tvrdi da predmet metafizike nije Bog, već “biće kao biće” i na osnovu toga, apstrahirajući pojam bitka, dolazi do cilja metafizike, a to je Bog.⁵

Da bi izbjegao panteizam, Ibn Sina se u svojoj apstrakciji pojma bitka priklanja polarizaciji bitka, a Mulla Sadra stupnjevitom ili manifestnom bitku. Međutim, ovdje pojam bivstvovanja prethodi bilo kakvoj njegovoj polarizaciji i stupnjevanju. Tek analizom tog osnovnog pojma dolazimo do njegovih daljnjih značenja. U ovom slučaju prelazi se i na ekvivokno značenje pojma bitka. Svaki akt bivstvovanja ili egzistent kod Mulla Sadre, i nužni i mogući bitak kod Ibn Sine, razlikuju se po modusu bivstvovanja. Tu se upotrebljava još jedan pojam, a to je analogni bitak, pa se veli: Nužni Bitak i mogući bitak.

Kategorije nužni i mogući bitak imaju svoju refleksiju i u sufijskoj metafizici kad se izbjegava zamci monističke koncepcije o jednoznačnosti, pa se tako govori o stvarnom bivstvovanju ili metaforičkom bivstvovanju, stvarnoj ljubavi ili metaforičkoj ljubavi.

⁴ Vidi: Mulla Sadra Širazi, *al-Maša'ir*, Teheran, 1964, str. 6–8.

⁵ Avicena, *op. cit.*, str. 215–215.

Bivstvodavni odnos među stvarima

Ono što se samo po sebi nadaje jeste činjenica da se u analizi mora krenuti od pojma bivstvovanja. Ako se čovjek najprije suočava sa stvarima u svijetu, za koje su islamski filozofi smatrali da su stvorene, jer ne duguju bivstvovanja sebe samima, onda one, takve kakve jesu, postoje, pa se nužno nameće zaključak da te stvari moraju biti povezane na neki način s njihovim bivstvovanim Principom. Dakle, mora postojati jedan zajednički pojam Stvoritelja i stvorenog, jednosti i mnoštva, postojanosti i promjene, koji će predstavljati prijelaz od tih stvorenih stvari do njihovog Stvoritelja, a to je pojam bivstvovanja, zato što islamski filozofi govore o stvaranju pojmom bivstvovanja; bivstvovani karakter jedino se može pripisati Bogu. Prijelaz od stvorenih stvari ka Bogu jeste realan odnos, to jest, radi se o bivstvovanom odnosu. Kad se govori o uzroku, pri tome se promišlja egzistencijalni uzrok. Biti posljedicom uzroka podrazumijeva bivstvovani čin. Uzrok ne može biti ako nije egzistencijalan i u tome je sadržana, ustvari, bit uzroka. Stoga, bit uzroka jeste sama uzročnost.⁶ Riječ je o nečemu stvarnom, neovisnom o mišljenju. Ako se nema ovo u vidu, onda bi samo pripisivanje uzroka nečemu značilo, u neku ruku, biti posljedicom tog pripisivanja, tako da se tu ne radi o nekoj vanjskoj dimenziji bivstvovanja gdje bi se nešto dodalo nečemu koje već postoji. Stvaranje nekog egzistenta uključuje egzistenta kao cjelinu, bilo da se radi o entitetu ili egzistentu, oni su akti stvaranja, dolaze od nekamo, te, kao takvi, ne isključuju akt bivstvovanja. Ako se entiteti ili inteligibilije ne dovedu u vezu s bivstvovanjem Boga, oni gube svoj inteligibilitet, jer su akcidencije u odnosu na Bitak Boga, Koji je po Sebi.⁷ Egzistenti u objektivnoj stvarnosti, s druge strane, mogući su kao takvi samo kao složaj/spoj materije i forme ili kao jedan događaj, upojedinjen ili individualiziran. Ovi ne bi bili to što jesu ako je forma jedno, a materija drugo, pri čemu bi se oni ujedinili. Mulla Sadra čak negira razliku između materije i forme u stvarnosti, tako da ta razlika nije ontološki realna. Ono što rasijeca egzistente na materiju i formu jeste samo apstrakcija uma, ali koji ih u isto vrijeme sagledava kao cjelinu, kao akt bivstvovanja, da

su oni to što jesu *upravo po tom aktu, da su akti i konja i čovjeka, po biti konjem ili po biti čovjekom, po bivstvovanju* koje određuje njihovu prirodu ili individuaciju.⁸ Otuda, individualni način bivstvovanja neke stvari pretpostavlja i njenu instancu koja bivstvuje, jer je ova u postojanom mijenjanju, svagda je drugačija, i očituje različite načine bivstvovanja. Ono što neki filozofi podrazumijevaju pod prelaženjem stvari iz mogućnosti u stvarnosti, Mula Sadra smatra stupnjevanjem (*taškik*) bitka. Ali ta instanca daleko je od toga da bi bila esencija, zato što je potonja isključivo konceptualne naravi. Naprimjer, konjstvo nije nešto što posjeduje konjstvo, nego je konj ono što konjstvo čini konjstvom ili, pak, bjelina nije nešto što posjeduje bjelinu, nego neko tijelo bjelinu čini bjelinom.⁹ Ibn Sina nije obradio pojam egzistencije u najopćenitijem smislu kao što je to učinio Mulla Sadra. Ibn Sina govori u svom djelu *el-Mubahisat* da se supstancije ili esencije razlikuju po vrsti, no ne i po bivstvovanju. Tu je i ta tačka razdjelnica učenja ovih dvaju filozofa. Mula Sadra tvrdi da bivstvovanje nije ono što je pretpostavljeno vrsnom razlikom, već je bivstvovanje onaj događaj ili realnost koja pretpostavlja razlike među stvarima.

Ibn Sina zastupa, naprimjer, da se čovjek razlikuje od konja po svojoj esenciji, a ne i po svojoj egzistenciji. On tu ocrtava jasnu razliku između bitka i bića. Biće označava cijelost, nešto što pokriva sve, to jest sve ono što ulazi u nj, a stvar je ono što ukazuje na neku bit u vezi sa tom stvari. Bitak nije rastavljiv, a stvar je rastavljiva. Mulla Sadra smatra da se egzistenti razlikuju jedni od drugih i po aktu bivstvovanja, gdje su esencija i egzistencija jedan akt, nerazdjelni jedan od drugog. Ovo će predstavljati polaznu tačku stava o nepostojanju esencije u stvarnosti, već samo u umu, u učenju Mulla Sadre Širazija, koji će radije govoriti o metafizici egzistenata (bitaka), da je mnoštvo egzistenata u samoj biti egzistencije, i da je ono neodvojivo od egzistencije. Govoreći da nema stvari koja egzistira, Sadra je izbjegao statičan pogled o stvarnosti time što je zastupao

⁶ Avicena, *Metafizika*, Zagreb, Demetra, 2011, sv. 1, str. 31.

⁷ Vidi: Fazlu Rahman, "Avicena" u: M. M. Sharif, *Historija islamske filozofije*, Zagreb, 1988.

⁸ Mulla Sadra, *al-Asfar*, 1-3, Teheran (bez godina izdanja).

⁹ Mulla Sadra, *al-Masha'ir*, str. 19.

gradaciju bića, koje je uvijek u aktu bivstvovanja, a ne u pukom bivstvovanju.¹⁰ Međutim, akti egzistencije koji sačinjavaju piramidu bitka različiti su po bivstvovanju, po primarnosti ili posteriornosti, po jačanju i slabljenju. Esencija ovdje nema svoju neštošnu stvarnost već isključivo inteligibilnu ili ona biva esencijom kao akt egzistencije, jer bilo bi proturječno tvrditi da postoje dvije stvarnosti, ona esencije i ona egzistencije u stvarnosti, izvan mišljenja. U stvari, oni se ne mogu odijeliti samo onda kada se motre kao nerastavljiva cjelina, kao akt ili egzistent. Zato on govori o egzistentu kao egzistentu. Ili esencija, u ovom kontekstu, razviđa neki stupanj egzistencije u stvarnosti izvan mišljenja, ili, kad se neka stvar percipira na različite načine, ta stvar egzistira izvan mišljenja, u objektivnoj stvarnosti. Dublje posmatrano, ovdje niti je esencija neovisna od egzistencije niti je egzistencija neovisna od esencije, jer su one jedinstveni akt ili događaj ili, još, stupanj egzistencije. Zbog toga treba praviti razliku između pojmova egzistencija i egzistirati. U ovom kontekstu svako Božije “budi” bilo bi poseban akt egzistencije ili poseban bitak, odnosno radi se o samoj stvarnosti stvari. Dakle, od univoknog prelazi se na ekvivokno značenje bitka.

Otuda, oba filozofa prave razliku između egzistencije i akta egzistencije. Razlika je po tome što je Mulla Sadra jasniji u vezi s tim od Ibn Sine. No ne može se kazati, na osnovu nekih citata koje preuzima Mulla Sadra iz Ibn Sininih djela, da Ibn Sina nije bio svjestan toga. Najmanje što bi se moglo kazati o tom problemu jeste to da je Ibn Sina pokrenuo ovu raspravu i to ovisi o načinu čitanja ili razumijevanja njegovih tekstova, kako to potvrđuje i Nasiruddin Tusi u svom komentaru Ibn Sininog djela *Isarat va tanbihat*, u kojem Ibn Sina revidira i pojašnjava neke svoje stavove, a posebno one o *vudžudu*.

S obzirom na to da je u arapskom jeziku predstavljalo veliki problem prevođenje pojma biti ili egzistirati, Ibn Sina i Mulla Sadra upotrebljavali su pojmove *vudžudijja* i *mavdžudijja* koji se razlikuju od *vudžuda* i *mavdžuda*, ukazujući upravo na pojmove egzistirati ili biti u najopćenitijem smislu. Ovi pojmovi kao takvi ne ukazuju na neku konkretnu stvar, već na biće kao biće ili, pak, biti podrazumijeva biti bićem, ali

ne određenim bićem. Upitan da li egzistencija egzistira, Ibn Sina je odgovorio da je bit egzistencije sami akt egzistencije (*mavdžudijja*),¹¹ a Mulla Sadra će potvrditi, proširujući Ibn Sinin stav, da nema stvari koja egzistira, već da su stvari akti egzistencije ili da se radi o egzistentima koje povezuje egzistencija koja se nadaje kao “jedna persona” unutar koje se odražavaju različite razine bivstvovanja. Ono što su peripatetičari tvrdili da su esencije ono po čemu se razlikuju stvari, Mulla Sadra je to pripisivao načinima egzistencije (*anba al-vudžud*). Međutim, Mulla Sadra se ne zadržava samo na pojmu bitka kao univerzalnom, to jest na pojmovni bitak, već on govori o stvarnosnom bitku, kojem je imanentno stvarnosno jedinstvo ili egzistencijalno jedinstvo. Bitak je, po njegovom mišljenju, jedna cjelina, međutim, on se očituje u egzistirajućim stvarima na različite načine ili, pak, same stvari su načini bitka, uvijek pojedinačni i mijenjajući, pri čemu se to objašnjava ekvivoknim značenjem bitka. Zaključak je jasan: onoliko koliko ima pojedinačnih stvari, toliko ima i načina egzistiranja i u tome se ustanovljava ta višeznačnost ili gradacija bitka kada se polazi od nižem ka višem stupnju bivstvovanja. Činjenica da sve egzistira na isti način, univokno, ne podrazumijeva da način egzistiranja stvari ne ovisi o samoj stvari, već je taj način imanentan samoj stvari. Jer, ono što percipiramo u stvarnosti jesu pojedinačne stvari. Zejd se razlikuje od Amra, ali i Zejd i Amr participiraju ili sudjeluju u onome što nazivamo čovjekom. Njihova je razlika sadržana u načinima na koji su oni jednostavno individualizirani i zato je ta razlika ontološke naravi.¹²

Različito čitanje Ibn Sininih tekstova izazvalo je velike diskusije o tome je li on bio esencijalist ili egzistencijalist. Na ovom je planu nastao i najveći nesporazum u pogledu učenja o esenciji i egzistenciji kod Ibn Sine i Tome Akvinskog kasnije, a sve s ciljem da bi se umanjio Ibn Sinin utjecaj na učenje Tome Akvinskog. U toj diskusiji sudjelovao je veliki broj proučavatelja srednjovjekovne filozofije, a

¹⁰ Seyyed H. Nasr, “Mulla Sadra Širazi”, u: M. M. Sharif, *Historija islamske filozofije*, Zagreb, 1988, str. 318.

¹¹ Mulla Sadra Širazi, *Al-Maša'ir*, str. 22-23.

¹² Ovaj problem u kratkim formulacijama Mulla Sadra predstavlja, za razliku od djela *al-Asfar*, u *al-Mafša'iru*, str. 9-18.

konačni je odgovor dao Fazlu Rahman u svom tekstu koji je nastao kao rezultat tih polemika.¹³

Neki islamski teoretičari bili su mišljenja da je Ibn Sina smatrao da je egzistencija “akcident” i da je tu dilemu tek razriješio Mulla Sadra svojim naučavanjem o primatu egzistencije (*asalat al-vudžud*). Mulla Sadra u svom *Asfaru* očito diskusiju o ovom problema usmjerava metafizici bitka i navodi dva Ibn Sinina teksta koja govore o aktu egzistencije i o tome da egzistencija ipak nije akcident u odnosu na esenciju. Kad Ibn Sina govori da je egzistencija akcident, on ima na umu, tvrdi Fazlu Rahman, da se radi o odnosu na egzistenciju Božiju, jer u stvarnosti, po njemu, esencija i egzistencija čine cjelinu, ono što se naziva egzistentom koji je kontingentan, a ne nužan. Međutim, Ibn Sina govori i o inteligibilnom bitku, da je čovjekov um u mogućnosti pojmiti nešto što ne postoji u stvarnosti, nešto kao takvo, ali koje nije lišeno akta bivstvovanja. Na tragu ovog učenja i veliki Emanuel Kant – možda ne pod Ibn Sininim utjecajem – govorio je o nesumjerljivosti pojma s onim što je izvan uma, u objektivnoj stvarnosti, navodeći primjer o deset talira u mišljenju i džepu.¹⁴

Na osnovu apstrakcije pojma bivstvovanja Ibn Sina i Mulla Sadra smatraju da je moguće racionalno dokazati postojanje Boga i riječ je o aposteriornom dokazu. U svom dokaznom postupku oni ne polaze od ideje Boga koja bi bila neka projekcija uma. Ako bi se krenulo tim postupkom, onda odakle se apstrahira pojam Boga? U metafizičkom smislu, teško je preći od ideje Boga ka svijetu, već produblivanjem bivstvovanja dolazimo do ideje Boga. Samo je na taj način moguća metafizika u strogom smislu riječi. Nema ništa iznad ili pored bivstvovanja. Ne može se krenuti od nebivstvovanja ka bivstvovanju. Zato ova dvojica filozofa govore o bivstvovanju kao višeslojnom pojmu. Oni polaze od samog iskustva koje je usmjereno bićima oko nas. Naše iskustvo o bićima govori nam da ona nisu po sebi, ona su kontingentna bića, jer postoje po nečemu izvan sebe, po drugome, ali taj se lanac, kako nam logika nalaže, ne može protegnuti do u beskonačnost, pri čemu su islamski filozofi slijedili učenje grčkih filozofa o nemogućnosti ili apsurdnu jednog bezgraničnog (*ad infinitum*) niza uzroka i posljedica ili mogućih bića.

Proizlazi, dakle, da čovjek najprije susreće stvari u svijetu. Ono što se nameće pri iskustvu sa stvarima jeste njihovo bivstvovanje. Zbog toga, islamski filozofi apstrahiraju bivstvovanje od načina egzistiranja stvari. Po ovoj koncepciji stvari se ne razlikuju između sebe, kako smo rekli, po bitima, po svojim esencijalnim kvalitetima, već po aktu bivstvovanja, po stepenima bivstvovanja u jednom hijerarhijskom poretku stvarnosti, decidan je Mulla Sadra, i u tome je sadržano to ekvivokno značenje bitka. I još. Radi se o tome da ono po čemu jesu stvari nije nešto materijalno. Ako stvari možemo razlikovati po nečemu što je objekt senzibilne percepcije, onda ih nikako ne možemo razlikovati po bivstvovanju. Ono što ujedinjuje stvari transcendirira same stvari i samo po onome što ih transcendirira mi možemo povezati jednost i množnost, konačnost i beskonačnost, nužnost i mogućnost. Zbog toga, apstrakcijom pojma bivstvovanja upućeni smo na traženje osnove bivstvovanja stvari koje su, kako nam iskustvo pokazuje, promjenljivi i nepostojani. Ili, kao što bi rekao Duns Scotus, koji je izvršno bio upućen u Ibn Sininu metafiziku, pojmovi se uvijek odnose na materijalne supstancije i oni se kao takvi apstrahiraju iz njih i, ako nema jednoznačnog pojma, kako je onda uopće moguće govoriti o Bogu ili kako utemeljiti metafiziku. Budući da Bog transcendirira stvari, nužno proizlazi da pojam Boga nije uključen ni u jednoj materijalnoj supstanciji koja je predmet našeg čulnog opažanja. Na osnovu toga, ako je um usredsrijeđen na predstavu o stvarima koja se dobija njihovim apstrahiranjem, onda se zapada u problem agnosticizma, jer odakle bismo mogli izvesti pojam Boga.¹⁵ Zbog toga, Ibn Sina i Mulla Sadra polaze od bivstvovanja koje predstavlja primaran predmet razuma, bivstvovanje koje jednostavno predstavlja sponu između konačnosti i beskonačnosti, mnoštva i jedinstva. Esencijalističko stanovište rasijeca stvari i ne nudi prijelaz od jedne do druge stvari. Po čemu, naprimjer, duh i tijelo čine jedno jedinstvo budući da ne

¹³ Fazlu Rahman, “Essence and existence in Ibn Sina: The myth and Reality”, *Hamdard Islamicus* 4:3.

¹⁴ Emmanuel Kant, *Kritika čistog uma*, Beograd, Kultura, 1970, str. 49–52.

¹⁵ Vidi: Koplston, *Istorija filozofije* (Srednjovjekovna filozofija), Beograd, 1991, str. 560.

znamo gdje se nalazi ona tačka poveznica duha i tijela. Ako se ne uzme pojam bivstvovanja, onda se zapada ili u materijalizam ili u idealizam, zato su neki filozofi negirali duh, a drugi tijelo. Samo pomoću bivstvovanja može se objasniti njihovo jedinstvo, jer se ni za duh i tijelo ne može kazati da ne egzistiraju, da nisu jedan događaj ili akt.

Na osnovu ovakvog naučavanja, može se ustvrditi da mora postojati nešto univokno između Stvoritelja i stvorenja. Ili u onom protegnutom lancu egzistenata, od najnižeg do najvišeg, o kojem raspravlja metafizika hijerarhije bitka, mora postojati stanovita univoknost između onoga što proizlazi i onoga od čega se proizlazi. Dok su prijašnji filozofi (prije Mulla Sadre Širazija) lučili esenciju i egzistenciju kod stvorenih stvari, da je njihova razlika ontološki realna, kako bi izbjegli zapadanje u baruštinu panteizma ili monizma, Mulla Sadra Širazi opovrgava učenje o realnoj distinkciji esencije i egzistencije, smatrajući da je od ova dva aspekta stvari samo egzistencija realna. Nasuprot njima, Mulla Sadra Širazi jednostavno polazi od bivstvovanja, ne podijeljenog na nužno i moguće, već kao jednoznačnog pojma, datog u jedinstvu i sveobuhvatnosti, na što ga je navelo učenje o "jednosti bitka" u mističnoj filozofiji, a naročito kod Ibn Arabija. To podrazumijeva da stvari nisu povezane jedne s drugima ničim drugim osim bivstvovanjem. Takvo učenje proizlazi iz same činjenice što je *vudžud* jednostavna realnost, jedinstvena, iza koje ništa ne postoji i, prema tome, ona u stvarnosti ne može biti proslijeđena još nečim koje bi bilo, primjerice, lišeno egzistencije. Promišljanjem realnosti egzistencije ili bitka on je izbjegao mogućnost uplitanja u panteizam imajući uvid u sami pojam bitka, prevodeći ga kao akt bivanja, po kojem jesu bića to što jesu, po činu bivanja ili egzistiranja, smatrajući akt bivanja jednoznačnim ili s jednim smislom, ali istovremeno i gradiranim, po intenzitetu akta bivanja, tako da je najsvršeniji bitak onaj koji pripada Bogu, koji ne potrebuje za svoje bivstvovanje ništa drugo osim sebe samog, koji je vlastiti bitak. Bitak ili bivstvovanje središnji je pojam svih egzistenata, od onog najvišeg do onog najnižeg, i svi su oni ujedinjeni po činu bivanja ili egzistiranja s jednim smislom ili značenjem, ali s različitim

intenzitetom u pogledu akta bivstvovanja i zbog toga se različitost egzistenata (*marwjudat*) očituje u intenzitetu tog akta bivstvovanja, koji, ustvari, pretpostavlja tu mnoštvenost egzistenata, kao i njihovu individuaciju (*tašabhus*, doslovno "upojedinjenje"). Po naučavanju Ibn Sine i Mulla Sadre materija, bilo kakva ona bila, ne može se smatrati principom individuacije. Individuacija stvari dolazi iz same egzistencije. Individuacija ne predstavlja ništa osim način ostvarivanja egzistencije. S obzirom na to da je egzistencija realna ili data činjenica, stvari su jedino kroz akte bivanja odijeljene u stvarnosti, koji može biti slabiji ili jači, aprironi ili posteriori.

Da se bitak ne može definirati, podjednako govore i Ibn Sina i Mulla Sadra. Ibn Sina govori da je to najopćenitiji pojam koji se ne može deducirati, a Mulla Sadra tvrdi da se bivstvovanje ne može dokazati zbog same činjenice što ono nema granicu i zbog toga što je ono očiglednije od bilo koje stvari.¹⁶ Tvrdeći da se bivstvovanje ne može definirati, on argumentira time što se njemu ne može prići spolja, odvojiti ga od nečega i na taj ga način objektivizirati. Ono je prvošnji predmet razuma, samo po sebi se nadaje. No ne ostaje se samo na tome već se taj pojam apstrahira, produbljuje, da bi se došlo do same dubine bivstvovanja, koja uvijek izmiče racionalnom dosegu koji, u toj intenzifikaciji bivstvovanja, izbacuje po neki akt bivstvovanja koji uokviruje kao cjelinu sama apstrakcija i pri tome stvara esencije, koje po bivstvovanju ulaze u umsku stvarnost, pa tako mišljenje i bivanje čine jednu nerazdjeljivu cjelinu.

Nakana rasprave nekih islamskih filozofa i teologa o ekvivoknom značenju bitka jeste da osigura apsolutnu transcendentnost Boga u odnosu na druge egzistente, pa makar se radilo i o bivstvovanju. Ovdje prevladava metafizika biti, da se entiteti i egzistenti razlikuju po definiciji, to jest, oni se apstrahiraju iz stvarnosti, čime se povlači razdjelnica među njima, odnosno, devastira se njihovo jedinstvo. Ako se kaže, naprimjer, "čovjek jeste", time se ukazuje na to da je čovjek, zapravo, čovjek, da se taj pojam odnosi samo na čovjeka, te, takav, on uključuje sve jedinice koje pokriva ta imenica. On ima univerzalno

¹⁶ Mulla Sadra Širfazi, *al-Asfar*, 1/1, str. 34.

značenje u pogledu tih jedinki. Kad se upotrijebi univerzalno značenje, onda taj pojam samo kao inteligibilija može biti i nema svoje stvarnosno značenje; zbog njegove općosti, ne može se primijeniti ni na jednu konkretnu ili stvarnosnu jedinku. Logično slijedi da on nema svoju stvarnosnu dimenziju – znači, on ne postoji, nije sama stvarnost. Ili, on jeste stvarnost, ali vezana za umski ili pojамni bitak. Ovdje je riječ o bitku kao pojmu ili esenciji koja se primjenjuje i na ono što ne postoji. Čovječnost ili konjstvo ne postoje u stvarnosti. “Vidim konja, ali ne vidim nikakvo konjstvo”, govorio je Aristotel.

Ovim se ne priskrbljuje teorija o “jednosti bitka” zato što se zastupa da je bitak ekvivokan pojam, te da su stvari razdijeljene apstrakcijom, čime se ne garantira nikakva vrsta jedinstva, a to je u suprotnosti sufijskom učenju o “jednosti bitka” koje će potaknuti Mulla Sadru da sagledava koncept o “jednosti bitka”, kao stvarnost, a ne kao nešto što je isključivo inteligibilno. Ovo je suprotno shvatanju da jednostavno nema pojma kojim bi se obuhvatili svi egzistenti i entiteti koji se razlikuju jedni od drugih, odnosno, da nema stvarnosnog jedinstva, već isključivo inteligibilnog. Ovdje je misaoni prostor ono što ujedinjuje stvari, a ne bitak unutar kojeg se očituju načini egzistiranja. Otuda, bitak nije imenica koja bi sadržavala sve članove klase, već svojim analognim značenjem obuhvata bilo polove bitka, bilo stupnjeve bitka. To je bio razlog koji je ponukao filozofe, a posebno Mulla Sadru, da se priklone poimanju bitka kao gradiranoj stvarnosti u svojoj savršenosti i apsolutnosti, čime se dublje i jasnije utemeljuje predmet rasprave, a to je apstraktni pojam bitka, onako kako to zahtijeva ontologija. Samo u ovom obzorju bitka isprepliću se apriorni

i aposteriorni dokaz o postojanju Boga i teško ih je odijeliti, jer je bivstvovanje i sinonim Boga. Bez produblivanja tog pojma teško je i dokazati transcendenciju Božiju. Govoriti o bitku bez bitka (bivstvovanja) znači ne kazati ništa, tako da se s njim počinje i s njim završava, kao koncept je dohvaatan, a kao stvarnost nedohvaatan racionalnoj percepciji. Kao stvarnost doseže se unutarnjim, neposrednim uvidom.

Zaključak

Ibn Sina je, nesumnjivo, odigrao središnju ulogu u srednjovjekovnoj filozofiji u pogledu poimanja bitka pokazavši, kao što tvrdi Owen, da se ne radi o praznom pojmu koji je izgubio svoje značenje, kako to tvrde neki zapadni filozofi. Na tragu Ibn Sininog učenja razvijale su se i metafizika bitka i metafizika biti. Njegova naučavanja snažno su utjecala na jednoznačno poimanje bitka Dunsca Scotusa i analogno poimanje bitka kod Tomasa Aquinasa, a naročito u vezi s razlikom između esencije i egzistencije. Njegove postavke uveliko produbljuje ili apstrahira Mulla Sadra Širazi stvarajući najkonzistentniju teoriju o bitku u islamskoj filozofiji. Trebamo podsjetiti da je Mulla Sadra živio u vrijeme njemačkog filozofa Wilfelma Leibniza, čiji su savremenici i neposredni prethodnici, raspravljali o supstanciji i akcidenciji. Primjer univoknog i ekvivognog značenja bitka u Ibn Sininom i Mulla Sadrinom učenju pokazuje da je bitak glavni predmet rasprave metafizike pomoću kojeg se dokazivala egzistencija i transcendencija Božija, imajući u vidu i ontologiju i metafiziku, pa su govorili o Bogu kao Bitku, Ne-Bitku, apsolutnom Bitku.

Literatura

- Aristotel, *Metafizika*, Zagreb, Sveučilišna naknada Liber, 1958.
Avicenna, *Metafizika*, Zagreb, Demetra, 2011.
M. Sharif, *Historija islamske filozofije*, Zagreb, August Cesarec, 1988.
Emmanuel Kant, *Kritika čistog uma*, Beograd, Kultura, 1970.
Koplston, Frederik, *Istorija filozofije*, tom II,

- Srednjovjekovna filozofija, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1991.
Rahman, Fazlu, “Essence and existence in Ibn Sina: The myth and Reality”, *Hamdard Islamicus* 4:3.
Mulla Sadra, *al-Maša'ir*, Tehran, Institut Francais d'Iranologie de Teheran, 1964.
Mulla Sadra, *al-Asfar al-arba'a*, Bejrut (...).
H. M. Tabatabai, *Nihajetu al-hikma*, Kom, 1404. (H).

Abstract

Some Postulates of Ibn Sina and Mulla Sadra Shirazi about the Unambiguous and Ambiguous Concept of Being

Hasan Džilo

Islamic philosophers showed a great interest in the metaphysical heritage, and especially in the understanding of being and its poles. This includes, for example, analogical being, simple being, graded being, synonymous being, reflected or manifested being, necessary and possible being, impossible being, discontinuous being... Furthermore, they devoted themselves deeply to the distinction between essence and existence, potentiality and reality, general and individual. The analysis of the different treatment of these questions in Islamic philosophy shows that roots of the modern understanding of being and existence do not only reach back to scholastic philosophy in its middle phase (Thomas Aquinas or later to Francisco Suarez and Christian Wolff), as many researchers tend to claim, but to a much earlier period. However, we will focus here on some indications of Ibn Sina and Mulla Sadra Shirazi about the univocal and equivocal meaning of the concept of existence precisely in order to confirm the aforementioned thesis.

Keywords: being, univocal being, equivocal being, Ibn Sina, Mulla Sadra